

Religione pro Deo, Sapientia pro Patria.

Kreacja wizerunku biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego w drukach okolicznościowych

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.7929>

ALEKSANDER STANKIEWICZ
INSTYTUT HISTORII SZTUKI UKSW
ORCID: 0000-0001-6707-7166

Działalność polityczna oraz fundacyjna biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego (1644–1722), postaci kontrowersyjnej, ale też zasłużonej dla diecezji wileńskiej, doczekała się stosunkowo licznych wzmianek w literaturze przedmiotu. Budziła już zainteresowanie wśród badaczy XIX-wiecznych¹. W okresie międzywojennym opracowano jego biogram w *Polskim słowniku biograficznym*². Niestroniący od polityki biskup był wspomniany w biografach władców Jana III oraz Augusta II³. Najwięcej miejsca poświęcono szczególnie

1 W. Przyłgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 3, Petersburg 1860, s. 74–122; K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług opatów mogińskich*, Kraków 1897, s. 129–130; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, Wilno 1908, s. 170–193; W. Przyłgowski, *Biskupstwo Wileńskie od jego założenia do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912, s. 48–55.

2 K. Piwarski, *Brzostowski Konstanty Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 50–52.

3 Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983, s. 64–66.

konfliktowi Brzostowskiego z Sapiehami⁴ oraz postawie, jaką przyjął w okresie wojny północnej⁵, a także niektórym aspektom jego działalności duszpasterskiej⁶.

Duchowny był synem Cypriana Pawła Brzostowskiego (zm. 1688), wojewody trockiego. W 1661 r. objął funkcję kanonika wileńskiego, a w 1664 kaznodziei katedralnego. Rok później udał się do Rzymu, gdzie uzyskał tytuł doktora teologii

4 A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu koronnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, „Zapiski Historyczne”, t. 51, 1986, 63–82; W. Kriegseisen, „Krzywdą nad wszystkie krzywdy – hiberna w Polsce”. *Problem świadczeń kleru katolickiego na wojsko Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 8, 2001, nr 1, s. 19–38; M. Sawicki, *Konflikt biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego z Kazimierzem Janem Sapiehą w latach 1693–1696*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 383–402.

5 G. Sliesoriūnas, *Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis emigracijoje Prūsijoje 1706–1709 metais*, „Lietuvos Istorijos Metraštis” 2012, nr 1, s. 33–45.

6 V. Kamuntavičienė, *Katalikų bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. antrojoje pusėje*, Kaunas 2008, s. 33–36, 104–110; też, *Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio poveikis Kauno benediktinių veiklai*, „Soter”, t. 88, 2016, s. 29–39.

i wyższe święcenia⁷. Od 1671 r. pełnił obowiązki duchownego sekretarza Wielkiego Księstwa Litewskiego, proboszcza trockiego i pisarza wielkiego litewskiego⁸.

W 1684 r. został biskupem smoleńskim, a w r. 1687, dzięki poparciu Jana III, wileńskim. Jako stronnik Sobieskiego wszedł w spór z Kazimierzem Janem Sapiehą, który w latach 1693–1696 wyznaczał zimowe stacje chorągwiom litewskim w dobrach kościelnych⁹. W rok później, po powrocie z Rzymu do kraju, był zmuszony pogodzić się z Sapiehami i to pomimo nasilającej się w Wielkim Księstwie Litewskim opozycji przeciwko magnatom. Podczas III wojny północnej stanął po stronie Augusta II. Po pojednaniu się z hetmanem Kazimierzem Janem Sapiehą, wraz z którym ostatecznie opowiedział się przeciwko Wettynowi, odsunął się od polityki, by zająć się sprawami diecezji. W 1718 r. zorganizował koronację obrazu Matki Boskiej w Trokach. Uroczystość ta miała być dziełem czynieniem za koniec wojny oraz symbolicznym aktem jednoczącym zwaśnione

7 K. Piwarski, dz. cyt., s. 50; *Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.)*, oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, Wrocław 2018, s. 284. Mszę prymicyjną odprawił w bazylice S. Maria Maggiore. *Strzeżenie nieśmiertelnej sławy na terminie Śmierćności [...]Konstanyina Kazimierza Brzostowskiego biskupa wileńskiego [...]stawione [...]a Jaśnie Wielmożnemu Jego-Mości Panu Józefowi Brzostowskiemu pisarzowi W. K. Litewskiego, Miazdiolskiemu, Bystrzyckiemu etc. staroście [...]przez x. Jerzego Barszcza SJ [...]Roku od przyjścia na Świat zwycięzcy Śmierci 1722, w Wilnie w Drukarni Akademickiej Societatis Jesu, k. Ev. Zachował się list jego ojca do kardynała Orisinio, w którym Cyprian Paweł wspominał, że syn otrzymał miejsce w kolegium św. Brygidy. *Elementa ad fontium editiones*, t. 7: *Repertorium rerum polonicarum ex archivio Orsini in Archivio Capitolino Romae II pars*, col. W. Wyhowska de Andreis, Roma 1962, s. 84, poz. 507.*

8 *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Urzednicy centralni i dygnitarze*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 179, poz. 1433.

9 K. Piwarski, dz. cyt., s. 51; A. Rachuba, dz. cyt., s. 63–82; W. Kriegseisen, dz. cyt., s. 19–38; M. Sawicki, dz. cyt., s. 383–402.

stronnictwa polityczne¹⁰. W 1710 r. został opatem mogińskim, a pod koniec życia otrzymał od papieża tytuły hrabiego Państwa Kościelnego oraz prałata domowego i asystenta tronu papieskiego¹¹.

Status Brzostowskiego jako biskupa wileńskiego, pierwszego duchownego w Wielkim Księstwie Litewskim był wysoki, choć trzeba zaznaczyć, że nie dorównywał pozycji zajmowanej przez arcybiskupa lwowskiego lub biskupa krakowskiego. Ze względu na znaczenie tej metropolii, a także z powodu pragnienia podniesienia swojego prestiżu, biskupi wileńscy od czasów Benedykta Woyny tytułowali się „prymasami Wielkiego Księstwa Litewskiego”. W listach Kurii rzymskiej do Brzostowskiego tytułowano go właśnie w taki sposób¹². Z pewnością wzorem w działalności fundatorskiej i budowie propagandowego wizerunku dla Brzostowskiego były dokonania jednego z jego poprzedników, Eustachego Wołłowicza, choć w tekście panegiryku po-grzebowego jego autor dopatrywał się w działalności Brzostowskiego kontynuacji czynów wszystkich biskupów wileńskich¹³. Świadczyć może o tym opieka, jaką otaczał katedrę wileńską, ale też modernizacja rezydencji biskupów w Werkach, wzniesionej właśnie przez Wołłowicza¹⁴. Wśród wzmian-

10 J.A. Baranowski, *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003, s. 16, 18.

11 K. Piwarski, dz. cyt., s. 52.

12 B. Kumor, *Początki metropolii wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok. Drohiczyn. Łomża”, t. 5-6, 1987–1988, s. 79.

13 *Strzeżenie nieśmiertelnej sławy...*, dz. cyt. k. Fr-Fv.

14 Na temat fundacji Eustachego Wołłowicza zob. M. Janicki, *Willa Eustachego Wołłowicza w Werkach pod Wilnem i jej epigraficzny program ideowy*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 6, 1997, nr 2, s. 123–149; A.S. Czyż, *Pamięć o poprzednikach i kłótnie z kapitułą, czyli o działalności biskupa Mikołaja Stefana Paca na rzecz skarbcza katedry wileńskiej*, „Humanities and Social Sciences”, t. 23, 2018, nr 3, s. 15, 16, 17; L. Jovaiša, *Eustachijus Valavičius: neįvertinto herojaus curriculum vitae*, „Bažnyčios istorijos studijos”, t. 9, 2018, s. 83–167.

kowanych w literaturze fundacji Brzostowskiego wymienia się sprowadzenie do tego miasta zakonu pijarów w r. 1722¹⁵, fundację wspólnoty Braci Miłosierdzia od św. Rocha i ich szpitala¹⁶, modernizację katedry wileńskiej przy której wznosił kaplicę Imienia Jezus, budowę kaplicy Bożego Ciała przy kościele pw. św. Jana w Wilnie, która w zamierzeniu miała pełnić rolę mauzoleum jego rodziców¹⁷. W ostatnim czasie omówiono pokrótce najważniejszą sakralną fundację duchownego, kościół trynitarzy pw. Trójcy Świętej i Przemienienia Pańskiego w Trynopolu¹⁸. Miała ona chyba w założeniu konkurować z ufundowanymi przez politycznego przeciwnika biskupa, hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Jana Sapiechę, kościołem i klasztorem trynitarzy w samym Wilnie¹⁹. Ponadto, biskup Brzostowski był posiadaczem księgozbioru, który zaczął gromadzić już w młodości, uzupełniając go w trakcie podróży do Rzymu i Paryża. W swoim testamencie zdecydował się oddać książki bibliotece Akademii Wileńskiej oraz seminarium

15 W. Szulc, *Spory Akademii Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły, 1723-1753*, „Ateneum Wileńskie”, r. 14, 1939, z. 1, s. 69, 70, 84.

16 J. Mandziuk, *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok. Drohiczyn. Łomża”, t. 5-6, 1987-1988, s. 173.

17 E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymsko-katolickich klasztorów w Diecezji Wileńskiej*, „Teki Wileńska”, t. 1, 1857, s. 259; J. Kurczewski, dz. cyt., s. 170-180; J.A. Chrościcki, „Castris et astris”. *Kazania i relacje pogrzebowe jako źródła historii sztuki*, „Biuletyn Historii Sztuki”, r. 30, 1968, nr 3, s. 389; *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, sud. T. Adomonis, K. Čerbulėnas, Vilnius 1987, s. 238, 269; a także: *Strzemień nieśmiertelnej sławy...*, k. D2-D2v.

18 R. Stankevičienė, *Trinapolio trinitorių bažnyčios meninis inventorių ir jo paveldas*, „Menotyra”, t. 23, 2016, s. 35-50.

19 M. Sobczyńska-Szczepańska, *Architektura trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2017, s. 264-265.

diecezji. Obecnie są one przechowywane w Bibliotece Narodowej w Wilnie²⁰.

Ten jedynie szkicowo zarysowany program fundatorski Brzostowskiego, kreujący jego postać na spadkobiercę po wielkich poprzednikach i zarazem kolejnego, wybitnego biskupa wileńskiego, oraz jego wybory polityczne prezentowały i uzupełniały sławiące jego kolejne dokonania oraz awanse druki okolicznościowe. To właśnie dołączone do nich portrety oraz przedstawienia heraldyczne kreowały postać biskupa²¹.

Druki okolicznościowe i związane z nimi przedstawienia graficzne, w tym także portretowe, choć doczekały się dość licznych wzmianek w literaturze, nie zostały jednak poddane wyczerpującej analizie. Nieco miejsca wizerunkom graficznym biskupa poświęciła Maria Kałamajska-Saeed, która dostrzegła problem wykorzystywania tego samego wzoru graficznego w różnych tekstach i jednocześnie aktualizacji wizerunku duchownego²². Z kolei Ewa Łomnicka-Żakowska opublikowała wszystkie trzy znane jak dotąd portrety biskupa, koncentrując się głównie na ich opisie, ale bez analizy ich treści ideowych²³. Część informacji powtórzyła w swojej syntezie dotyczącej grafiki okolicznościowej okresu

20 L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej. Próba odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu 1655-1730*, Warszawa 1987, s. 171.

21 Na temat kreacji wizerunku na przykładzie króla Francji, Ludwika XIV zob. P. Burke, *Fabrykacja Ludwika XIV*, tłum. R. Pucek, M. Szczubiałka, Warszawa 2011, s. 18, 24.

22 M. Kałamajska-Saeed, *Wilno jako ośrodek graficzny w XVII wieku. Postulaty badawcze*, „Biuletyn Historii Sztuki”, r. 55, 1993, nr 2-3, il. 1, 2, s. 200.

23 Nie uniknęła przy tym błędów w terminologii. Przykładowo według autorki kapelusze duchownego zdobiją labry, a nie chwoasty, natomiast glorię promienistą uznała za aureolę. E. Łomnicka-Żakowska, *Ilustracja tytułowa z portretem - specyficzny typ graficznego przedstawienia portretowego w drukach końca XVII i I połowy XVIII wieku*, „Roczniki Biblioteczne”, t. 46, 2002, s. 162-163.

saskiego²⁴. Ryciny o tematyce alegorycznej i heraldycznej doczekały się reprodukcji i opisów²⁵.

Panegiryki poświęcone biskupowi Brzostowskiemu i zdobiące je grafiki można by omawiać problemowo, przyjmując w systematyce podział na przedstawienia portretowe oraz heraldyczne. Przyjęcie takiej zasady jest wygodne, ale lepiej poprzestać na porządku chronologicznym, gdyż pozwoli to na prześledzenie ewentualnych zmian w budowie wizerunku duchownego, podporządkowanych kolejnym awansom czy też wydarzeniom politycznym. Ze względu na ograniczone miejsce omówione zostaną jedynie wybrane przykłady rycin. Wśród nich można odnaleźć wspomniane podobizny biskupa, ale ich dominującym tematem jest przede wszystkim herb duchownego, który z pewnością wraz z armaturą mógł być bezbłędnie kojarzony przez współczesnych odbiorców z Brzostowskim, jako indywidualny znak osobisty (medium ciała indywidualnego), a nie tylko godło rodowe (medium ciała społecznego)²⁶.

Pierwszy znany druk ulotny poświęcony Brzostowskiemu to panegiryk autorstwa Stanisława Fańciszewskiego *Conclusiones ex universa Theologia*, wydany w Wilnie w 1673 r., kiedy Brzostowski piastował jeszcze godność proboszcza trockiego i pisarza wielkiego litewskiego (il. 1). Anonimowy rytownik przedstawił portret duchownego w befcie, w owalnym kartuszu zdobionym u dołu anielską główką

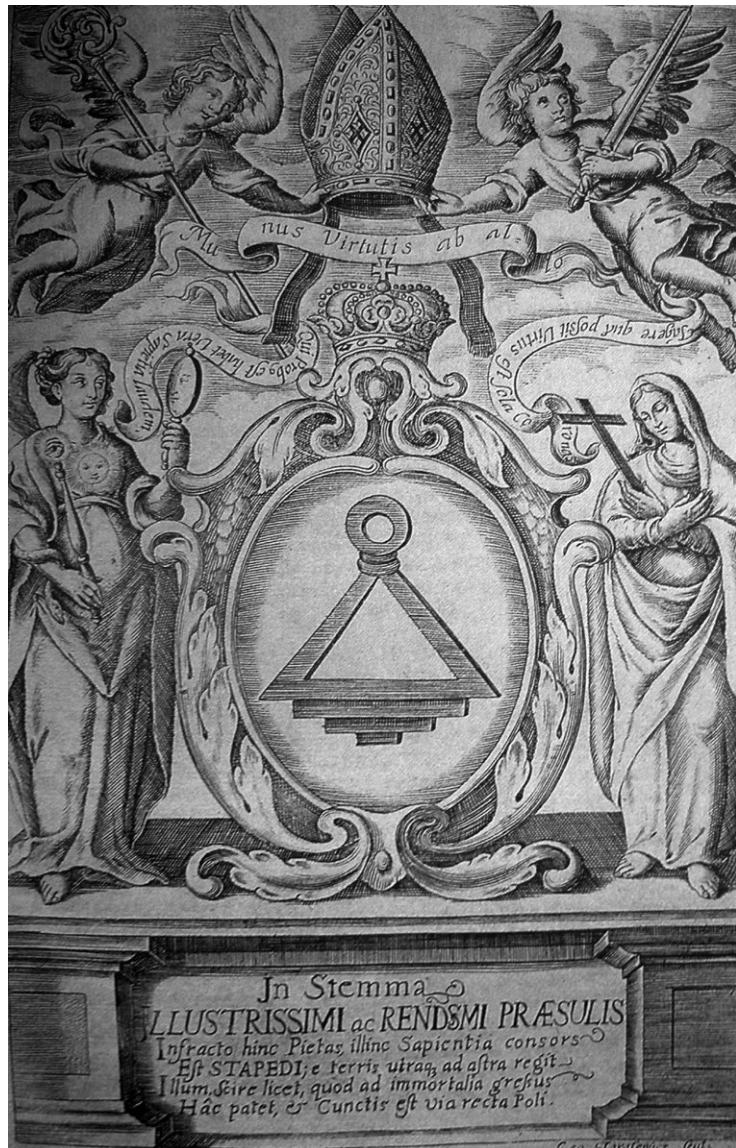
24 Taż, *Grafika portretowa epoki saskiej w Polsce w relacji z późnobarokową grafiką europejską*, Warszawa 2003, il. 318.

25 J. Liškevičiene, *XVI-XVIII Amžiaus knygy grafika: herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius 1993, il. 160-164, s. 150-152; J. Talbierska, *Grafika XVII wieku w Polsce. Funkcje, ośrodki, artyści, dzieła*, Warszawa 2011, s. 91, 223, 365; J. Pokora, *Nie tylko podobizna. Szkice o portrecie*, Warszawa 2012, s. 121-122.

26 H. Belting, *Antropologia obrazu: szkice do nauki o obrazie*, tłum. M. Bryl, Kraków 2007, s. 143, 144.

1. Portret Konstantego Kazimierza Brzostowskiego w panegiryku S. Fańciszewskiego *Conclusiones ex universa Theologia*, 1673 r. Fot. A. Stankiewicz

i banderolą z napisem: „Gratior hac in luce virescit”. Wizerunek jest flankowany po bokach alegoriami Religii oraz Minerwy z rogiem obfitości, podpisanymi kolejno „Religia pro Deo” oraz „Sapientia pro Patria”. Ponad portretem wyobrażono kartusz z herbem Strzemię zdobionym kapeluszem kanonickim, ujętym w wieniec z liści palmowych i glorię promienistą. Pod miedziorzem, który wydaje się być ucięty (widoczne są fragmenty zawijanego obramienia)²⁷, umieszczono napis: „Constantine

27 Przycięcie karty i wstawienie wtórnego napisu dowodzi, że omawiany portret z r. 1673 nie jest pierwszym przedstawieniem Brzostowskiego. Niestety, nie udało się w toku kwerendy odnaleźć tego pierwszego.

2. Rycina w panegiryku H.A. Kosteckiego, *Illustrissimus Brzostowscianus stapes*, 1682 r. Fot. wg J. Liškevičiene, *XVI–XVIII Amžiaus knyga...*, dz. cyt., il. 162, s. 151.

tuus stat pes, quem Stapede firmo, / Relligio, Pallas, firmat et altu honos. / Consilio, Pietate, simul stas magnus Honore: / Ut vincas omnes, omnia signa tenes”. Faściszewski odwołał się do przypisanych Brzostowskiemu cnót mądrości i pobożności, które mają zapewnić mu sukces. W tym wypadku godło herbowe adresata (Strzemię) zostało potraktowane jako symbol oparcia, stateczności, ale też – powściągliwości. Portret młodego kanonika wileńskiego, który powrócił przed paru laty ze studiów w Rzymie, mógł powstać na podstawie malowanego wizerunku dostojnika. Według inskrypcji z banderoły kanonik jaśniej światłem, najpewniej zwierzchnika, który nadał mu władzę a więc biskupa wileńskiego. Z kolei pomysł na dodanie do wizerunku alegorii Religii (Kościoła) i Minerwy, odwołujących się do służby państwu i Bogu, koresponduje wyraźnie z ryciną portretową biskupa Eustachego Wołłowicza, dziełem Lucasa Kiliana z 1618 r., ozdobioną podobiznami św. św. Stanisława Biskupa oraz Kazimierza²⁸. Jak wspomniano wcześniej, Brzostowski starał się wyraźnie wpisać w działalność Wołłowicza, również za pomocą podobnego systemu propagandowego. W każdym razie atrakcyjność ryciny z 1673 r. sprawiła, że wykorzystano ją w późniejszych drukach okolicznościowych poświęconych duchownemu.

W 1682 r. w drukarni franciszkańskiej w Wilnie wydano panegiryk autorstwa Hipolita Augustyna Kosteckiego, doktora teologii i kanonika katedry wileńskiej²⁹ (il. 2).

28 S. Maslauskaitė-Mažyliienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku. Między ikonografią a tekstem*, Vilnius 2013, s. 74, il. 10.

29 *Illustrissimus Brzostowscianus stapes per sublimiores honorum gradus ad immortalitas fastigium certustrames*, in [...]D. Constantino Casimiro Brzostowski, episcopo Vilnensi, notatus in suam ingressum cathedram a. p. Hyppolito Augustion Kostecki, can: Reg. de paenia [...]In terries DIVI qUo VIXI reCtor oLYMpi Die Octobris Cum Licentia Superiorum, Vilnae Typis

Zdobiąca go grafika była wzmiankowana już przez badaczy w kontekście twórczości Leona Tarasewicza, autora ryciny³⁰. Na obszernym postumencie mieszczącym subskrypcję ustawiony jest kartusz z herbem Strzemię, zwieńczony koroną zamkniętą. Flankują go po bokach alegorie Religii z krzyżem w ręku, z inskrypcją na banderoły: „Ingere quid possit Virtus est Sola Corona” oraz Mądrości ze słońcem na pierś, z lustrem i berłem w ręku i podpisem: „Qui Prob(us) est iubet Vera sapientia laudem”. Ponad nimi, dwaj aniołowie z mieczem i pastorałem unoszą w powietrzu infułę podpisaną „Munus Virtutis ab alto”. Treść subskrypcji brzmi: „In Stemma Illustrissimi ac R(ever)end(is)(i)mi Praesulis / Infracto hinc Pietas, illinc Sapientia consors / Est STAPEDI, e terris utraq(ue) ad astra regit / Ill(ustr)um Sciere licet, quod ad immortalia gressus / Hac patet, et Cunctis est via recta Poli”. W przypadku tego przedstawienia godło herbu Strzemię odczytano jak klasyczny ikon w emblemacie³¹. Miało symbolizować powściągliwość, idącą w parze z prawością i pobożnością.

Bardziej rozbudowane treści ideowe prezentowano na rycinach zdobiących druki ulotne poświęcone objęciu przez Brzostowskiego biskupstwa wileńskiego w 1687 r. Wydarzenie to uczczono trzema

Franciscanis. W chronostychu data 1682.

30 J. Liškevičiene, dz. cyt., il. 162, s. 151; J. Talbierska, dz. cyt., s. 91, 223, 365–366, il. 136.

31 Heraldyka, genealogia i emblematyka były nauczane w kolegiach jezuickich jako elementy retoryki od końca XVI w. Łączenie tych dziedzin w tekstach panegiryków czy rycinach heraldycznych było więc zjawiskiem wynikającym z ówczesnych sposobów edukacji szlacheckiej młodzieży. Zob. M. Górka, *Emblematyka jako źródło staropolskiej erudycji. Geneza i funkcja materiału symbolicznego w polskich kompendiach*, w: *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2009, s. 99–101, 116–118; M. Mielezko, *Emblematy*, oprac. R. Grześkowiak, J. Niedźwiedz, Warszawa 2010, s. 10–11.

3. Rycina w *Verus antistes et prudens*, 1687 r. Fot. A. Stankiewicz

panegirykami, z których dwa zdobią portrety duchownego. W anonimowym druku ulotnym *Verus antistes* wydanym w drukarni Akademii Wileńskiej³², po karcie tytułowej umieszczono rycinę, przez niektórych

32 *Verus antistes et prudens senator virtute, genere, meritis in [...]D. Constantino Brzostowski [...]episcopo Vilnensi, cancellario almae Acad. Vilnensi S. I., expressus [...]a collegio et Universitate Vilnensi eiusdem Societatis*, Vilnae: Typ. Acad. S. I., 1687.

badaczy łączoną z Leonem Tarasewiczem³³, prezentującą bardzo złożony program treściowy (il. 3). Centrum przedstawienia zajmuje kobieta siedząca na krześle, ubrana w suknię zdobioną godłami herbu Strzeмиę i kwiatami, w hełmie z pióropuszem na głowie. Trzyma ona w obu rękach dwa rogi obfitości – po lewej podpisany „Virtutem ista coronant”, a po prawej – „Hec clarus sanguis aduno”. Wysypują się z nich symbole różnych urzędów państwowych i kościelnych – z lewego między innymi pieczęć kanclerska, krzesło senatorskie, kaduceusz poselski, pastorał biskupi, z kolei z prawego kapelus biskupi, mitra książęca, buława, tłok pieczętny i skrzyżowane klucze. Swoje nogi wspiera na sferze w której umieszczono Pogoń, podpisaną w otoku „Plures vechet iste decoret”. Po jej bokach ukazano orła w koronie dmącego w róg z banderolą w szponach z napisem „Plura Tibi fundent” oraz lwa w tiarze papieskiej strzegącego poduszki, na której eksponowane są symbole władzy biskupiej (pierścień, infuła, pastorał), z banderolą z napisem „Haec data danda parantur”. W tle alegorii ukazano widok kościoła z ruinami na wzgórzu, a po drugiej stronie miasto nad rzeką, otoczone palisadą, z górującym nad nim wzgórzem z trzema krzyżami i zamkiem. Powyżej dwa orły w koronach trzymają w dziobach tkaninę z napisem „Publica lux facib(us), tantis hinc inde refulget, / Desuperut guideam Regia Parma tegit? / Umbras nepeiacit, ne lumina ta(n)ta Polonis / Invidet regnis eripi at(que) Polus”. U góry karty wyobrażono dwa putta z hełmami na głowach i skrzydełkami doprawionymi do główek i stóp, dźwigające poduszkę z insygniami władzy królewskiej – jabłko, koronę i berło.

Ukazane miasto to przypuszczalnie Wilno, na co może wskazywać góra z trzema krzyżami, zamek na wzgórzu i kościół oraz

33 J. Pokora, dz. cyt., s. 121.

rzeka Wilia³⁴. Panorama miasta nie dziwi, jeśli weźmie się pod uwagę obejmowaną przez Brzostowskiego godność. Po drugiej stronie ryciny ukazano najprawdopodobniej widok Nowogródka, o czym świadczą ruiny zamku na wzgórzu i kościół. Poza faktem wydania druku w wileńskiej drukarni akademickiej taką hipotezę może potwierdzać to, że jezuita mieli w tym mieście swoje kolegium, dofinansowywane przez Brzostowskiego oraz okoliczność, że brat biskupa, Antoni, należał do tego zakonu³⁵. Doniosłość ingresu podkreślają dwa putta ze skrzydłami u stóp i na hełmach, które można interpretować bądź jako dwóch Merkurów – posłańców dobrej nowiny o zaszczytnym awansie duchownego na biskupa wileńskiego, bądź jako podwójne przedstawienie Kairosa, personifikacji zwrotnego momentu, szczęśliwej chwili w życiu każdego śmiertelnika.

Według Jakuba Pokory na rycinie ukazano personifikację Litwy, a kompozycja nawiązywałaby do frontyśpisu dzieła Szymona Okolskiego *Orbis Polonus*³⁶. Wydaje się, że w tym przypadku mamy jednak do czynienia ze stosunkowo rzadkim w ikonografii wyobrażeniem państwa Obojga Narodów, tym bardziej, że obok Pogoni przedstawiono Orła Białego. Wyraźne wyeksponowanie herbu Wielkiego Księstwa Litewskiego nie może dziwić, skoro Brzostowski został biskupem Wilna. W tekście panegiriku anonimowy autor pisał o radości i honorach, jakie zsyłał na biskupa zarówno Lechia, jak i Sarmacja, Polonia oraz Litwa. Przyjmując, że rycina była dołączona do konkretnego

34 Tamże, s. 121.

35 Pełnił funkcję superiora (1704–1714), a potem rektora kolegium w Mińsku (1714–1717). S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4: *Dzieje 153 kolegiów i domów jezuickich w Polsce*, cz. 4: *Kolegia i domy założone za królów Jana Kazimierza, Michała, Jana III, obydwóch Sasów i Stanisława Augusta, 1648–1773*, Kraków 1905, s. 1514.

36 J. Pokora, dz. cyt., s. 121.

tekstu wychwalającego biskupa, trudno uznać, że przedstawiono jedynie personifikację jednego z państw.

Z dotychczasowych badań wynika, że Lechię, podobnie jak Sarmację, przedstawiano w antykizującym stroju z rogami obfitości. Niekoniecznie musiałaby posiadać dodatkowe atrybuty w postaci np. chorałki czy korony³⁷. Nieczęsto natomiast zdarzało się, by na rycinie ukazano personifikację państwa polsko-litewskiego³⁸. Dysponujemy jednym takim przykładem. Kobieta w antykizującym stroju z *Verus antistes* jest podobna do tej zdobiącej frontyśpis epitalamium na ślub Marcjana Aleksandra Ogińskiego i Konstancji Wielopolskiej z 1685 r.³⁹ Tam także mamy do czynienia z personifikacją państwa Obojga Narodów trzymającą rogi obfitości, a towarzyszą jej herby nowożeńców oraz Polski i Litwy. Jej suknia również zdobiona jest godłami herbowymi, odpowiadającymi oczywiście małżonkom⁴⁰. Biorąc więc pod uwagę herby zdobiące rycinę, treść panegiriku oraz podobne wizerunki, na frontyśpisie *Verus antistes* ukazano uosobienie Polski i Litwy.

W dwóch kolejnych drukach ulotnych wydanych na uroczystość ingresu Brzostowskiego w roku 1687 powtórzono

37 M. Górńska, *Polonia – Respublica – Patria. Personifikacja Polski w sztuce XVI–XVIII wieku*, Wrocław 2005, s. 125, 127.

38 Tamże, s. 122–123.

39 *Porta gentilitia illustrissimae Oginscorvm familiae in scenam data a [...] Collegij Grodnensis Societatis Iesv, eloquentiae auditoribus atque dum [...] Martianus de Kozielsk Oginiski, magnus M.D.L. cancellarius [...] cum illustrissima sponsa Constantia Wielopolska, illustrissimi magni cancellarij regni Poloniae filia connubiale faedus iniret, [...] ex voto publico humillime dedicata anno MDCLXXXV.*

40 A. Stankiewicz, „Kleynoty których my przez żelazne nabywamy groty”. *Kreacja zasług i pochodzenia Marcjana Aleksandra Ogińskiego w świetle grafik z druków ulotnych*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 4, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J.J. Sowa, Oświęcim 2015, s. 175.

4. Portret biskupa Konstantego Kazimierza Brzostowskiego w panegiriku P. Olekszewskiego *Theologicae positiones*, 1687 r. Fot. z archiwum autora

z Fałciszewskiego *Conclusiones ex universa Theologia*, z r. 1673 rycinę, z tą różnicą, że aktualizowano podobiznę duchownego, przedstawiając go już w piusce i z pektorałem, dodano za kartuszem pastorał oraz miecz jako oznaki godności biskupiej, zmieniono także treść inskrypcji objaśniającej. Świadczy to o trwałości i atrakcyjności programu ikonograficznego tego przedstawienia, a nie tylko wygodzie autorów panegiryków z Towarzystwa Jezusowego, co dotąd sugerowano⁴¹. W wydanym w Wilnie *Theologicae positiones de incarnatione verbi de angelis, beatitudine et actibus humanis* autorstwa Pawła Olekszewskiego (il. 4), treść podpisu brzmi: „CINGUNT Relligio, Sapientia, stemmaq(ue) avitum / Te PRAESUL, decorant(que), Insula, mucro,

41 M. Kałamańska-Saeed, dz. cyt., il. 1, 2, s. 200.

5. Portret biskupa Konstantego Kazimierza Brzostowskiego w panegiryku Cezarego Żochowskiego *Applauz szczerzyliwy do Stolicy y Cathedry*, 1687 r. Fot. z archiwum autora

6. Portret biskupa Konstantego Kazimierza Brzostowskiego w *Secunda infulati honoris statio*, 1687 r. Fot. A. Stankiewicz

Pedum Angelicas addo turmas, et Corpore clausum Numen. / Num non haec congrua Pompa Tibi est". Z kolei w drugim panegiryku, również opublikowanym w Wilnie, pod tytułem *Applauz szczerzyliwy do Stolicy y Cathedry* Cezarego Żochowskiego, tekst inskrypcji jest polskojęzyczny i właściwie nie nawiązuje do ryciny (il. 5). Pod portretem napisano: „Służyć Pasterzu dzisiaj, Wilno Kawalkata / A niebo nadspodzianie, sliczna serenata. Niebo y Wilno ma być strzemienne twoie / Piotr Primas, Primasowi, poddał to oboie”⁴². Tym razem podkreślony został status biskupa wileńskiego, który funkcjonował w świadomości litewskiej szlachty jako najważniejszy duchowny Wielkiego Księstwa Litewskiego, namaszczony przez papieża. Użycie tytułu prymasa

⁴² Tamże, s. 200.

nawiązywało do strategii przyjętej przez poprzedników Brzostowskiego.

Trzeci z druków ulotnych poświęconych ingresowi Brzostowskiego i zdobiony jego podobizną zyskał oprawę o niskim poziomie artystycznym, ale o interesującym programie ideowym, jak dotąd jedynie wzmiankowanym przez badaczy⁴³. W wydawnym w drukarni Akademii Wileńskiej w 1687 r. anonimowym *Secunda infulati honoris statio*⁴⁴ (il. 6) kartę tytułową zdo-

⁴³ K. Estreicher, *Bibliografia staropolska*, t. 12, Kraków 1891, s. 399; *Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sud. D. Narbutiene, S. Narbutas, Vilnius 1998, nr 1052; E. Łomnicka-Żakowska, *Ilustracja tytułowa...*, dz. cyt., s. 163.

⁴⁴ *Secunda infulati honoris statio in Illustrissimo Brzostowsciano stapede. Oratorio delineate calamo et Illustriss ac Reverendissimo Domino D. Constantino Brzostowski episcopo Vlnensi sub auspiciatissimo in suam Cathedram ingressum a Residentia Minscesi Soc:*

miedzioryt, przedstawiający portret duchownego w wieńcu laurowym, ozdobiony mieczem, pastorałem i infułą. Flankują go po bokach postacie: duchownego w biskupich szatach pontyfikalnych z podpisem „Martinus Archiep(iscopus) Gnes(nensis) stematis” oraz wojownika w antykizującej zbroi podpisanego jako „Strzemient(us) Brzostow stemmatus author”. Pod ich stopami umieszczono napisy, kolejno: „scere pulchrum” i „utraque clare”. Pomiędzy obydwoma podobiznami ukazano znacznych rozmiarów Strzemię, na którego kabłąkach umieszczono symbole najwyższych urzędów państwowych – pieczęć kanclerską, klucz skarbnika, regiment i buławę hetmańską, pastorały i krzyże metropolitalne, a także panoplia. W przestrzeń między kabłąkami rytownik wkomponował tytuł panegiryku.

Portret biskupa został dość nieudolnie skopiowany z wizerunku umieszczonego w *Theologicae positiones*. Natomiast towarzyszący mu wojownik i duchowny, jak wynika z podpisów, są nawiązaniem do dwóch zasłużonych przodków biskupa Brzostowskiego, a nie tylko biskupa gnieźnieńskiego Marcina i, jak chcieli tego niektórzy badacze, Marsa⁴⁵. W wydawnym w roku 1578 *Gnieździe Cnoty* Bartosz Paprocki za legendarnego protoplastę rodu Strepów, do którego zaliczali się Brzostowscy, zamieszkujący jeszcze w wieku XVI ziemie Korony, uznał rycerza, któremu herb za odwagę w boju z Rusinami nadał Bolesław Chrobry⁴⁶. Szymon Okolski w *Orbis Polonus* powtórzył za Paprockim informację o zasłużonym protoplaście, uzupełniając

Iesu praesentata, Vilnius 1687.

⁴⁵ J. Liškevičiene, dz. cyt., s. 46–47; J. Pokora, dz. cyt., s. 122.

⁴⁶ B. Paprocki, *Gniazdo Cnoty zkąd Herby Rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Żmudzkiego y inszych Państw do tego Krolestwa należących Książąt, y Panow, początek swoy maia*, Kraków 1578, s. 48.

wywód przodków Brzostowskich o Marcina z Opawy, arcybiskupa-nominata gnieźnieńskiego zmarłego w 1278 r. w Bolonii oraz arcybiskupa lwowskiego Grzegorza z Sanoka⁴⁷. Na te informacje nie powołał się natomiast Wijuk-Kojałowicz, który w swoim *Compendium* odnotował pod herbem Strzemię, że pieczętowali się nim głównie Brzostowscy, z których „z tym klejnotem do W. X. L. przyszedł z Płockiego woiew. Krysztof Brzostowski”⁴⁸.

Umieszczenie przez rytownika, zapewne na polecenie jezuity odpowiadającego za treść panegiryku legendarnego wojownika oraz zasłużonego duchownego, wskazuje na chęć podkreślenia starożytności pochodzenia biskupa Brzostowskiego, ale też wskazanie pewnego wzorca osobowego, realizowanego przez jego domniemanego krewnego, arcybiskupa Marcina. Duchowny ten *nota bene* nie odbył ingresu do katedry w Gnieźnie z powodu przedwczesnej śmierci. Tradycja, według której pieczętował się herbem Strzemię, mimo zagranicznego pochodzenia, nie była szczególnie dawna. Po raz pierwszy herb ten przypisano Marcinowi w *Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium*, na jednej z miniatur Stanisława Samostrzelnika, powstałych na przestrzeni lat 1530–1535⁴⁹.

Wskazanie na zasłużonych antenatów wpisuje się w powszechną w wieku XVII strategię przyjmowaną przez wszystkich autorów panegiryków⁵⁰, ale też ich adresatów. W przypadku rodzin szlacheckich z terenów Korony odwoływano się

⁴⁷ S. Okolski, *Orbis Polonus*, t. 3, Cracoviae 1642, s. 185.

⁴⁸ W. Wijuk-Kojałowicz, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywiają*, oprac. F. Piekosiński, Kraków 1897, s. 297.

⁴⁹ B. Miodońska, *Miniatury Stanisława Samostrzelnika*, Warszawa 1983, s. 14

⁵⁰ Zob. przyp. 31.

zazwyczaj do przodków z czasów pierwszych Piastów, z kolei w Wielkim Księstwie Litewskim chętniej wskazywano jako protoplastów rzymskich senatorów bądź książąt litewskich i ruskich⁵¹. Oczywiście, możliwości kreacji pochodzenia Brzostowskich były bardzo ograniczone w porównaniu z rodzinami magnackimi. Jezuicki autor i inventor ryciny poprzestał więc na zilustrowaniu wiadomości zaczerpniętych z popularnych herbarzy.

Pochodzenie i zaszczytność klejnotu herbowego stała się osobnym tematem dla kilku innych rycin z panegiryków poświęconych Brzostowskiemu. Pośród stemmatów na herb biskupa, które można zaliczyć do przeciętnej twórczości graficznej i literackiej tego okresu, na wyróżnienie zasługują ryciny prezentujące herby złożone biskupa wileńskiego. Ze względu na to, że na swojej pieczęci duchowny miał wyobrażony jedynie herb rodowy⁵², należałoby uznać je za okazjonalne dzieła autorów panegiryków, posiłkujących się ogólnie dostępną wiedzą genealogiczną, choć niewykluczone,

7. Herb złożony biskupa Konstantyna Kazimierza Brzostowskiego w edycji tezy doktorskiej Bogusława Korwina Gosiewskiego *Conclusiones ex universa Aristotelis Philosophia*, 1689 r. Fot. A. Stankiewicz

że duchowny mógł mieć wpływ na ostateczną formę rycin.

W 1689 r. w warszawskiej drukarni pijarów wydano tezę doktorską Bogusława Korwina Gosiewskiego *Conclusiones ex universa Aristotelis Philosophia* (il. 7). Tekst rozpoczyna się od dedykacji poświęconej Brzostowskiemu, jako opiekunowi młodego syna hetmana polnego Wincentego Gosiewskiego, zresztą przyszłego biskupa smoleńskiego (1725)⁵³. Kartę tytułową zdobi pięciopółowy herb Konstantego Kazimierza, otoczony bujnymi splotami akantu, w którego liściach kryje się para putt trzymających pastorał, miecz, kapełusz biskupi oraz infułę. Całą kompozycję podtrzymują dwie personifikacje nauk, siedzące na postumencie, przy którym

53 E. Rostworowski, *Gosiewski Korwin Bogusław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, Kraków 1959–1960, s. 340–342.

położono globus i mapę nieba, wieniec i księgę. Poniżej umieszczono subskrypcję odwołującą się do godeł herbowych, która brzmi: „Cum Solea gladi(que), Spirat tua stapia martem / Flumina, Crux, dotes Cynthia cantat Olor”. Na karcie znajduje się jeszcze fragment sygnatury rytownika: I. Czyż[...].

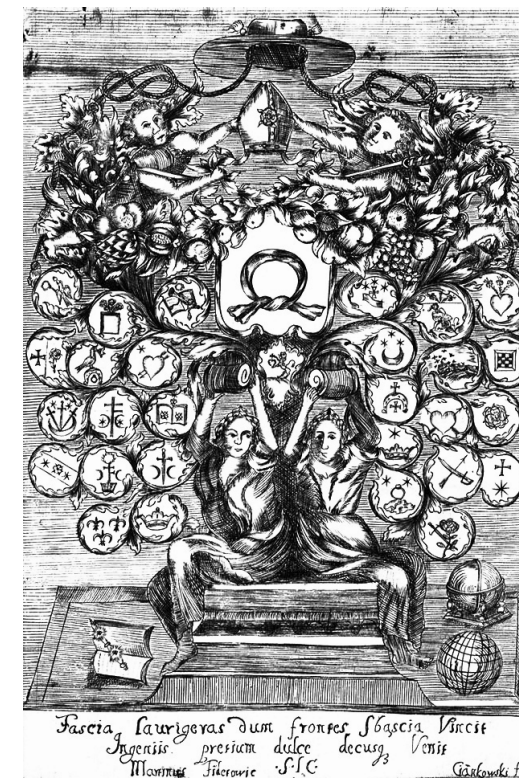
Opisana kompozycja złożona z tarczy podtrzymywanej przez personifikacje pojawiła się w innej, późniejszej tezie doktorskiej *Pretium animorum*, autorstwa Michała Józefa Zapartowicza, wydanej w Krakowie w r. 1692 i dedykowanej biskupowi warmińskiemu Stanisławowi Zbąskiemu (il. 8). Rycinę sygnował Ciankowski⁵⁴, a więc mamy najwyraźniej do czynienia z powtórzeniem motywu, bądź nawiązaniem przez obu autorów do jednego pierwowzoru. W tym drugim przypadku uzupełniono jednak rycinę o zestaw herbów krakowskich akademików.

Z treści druku ulotnego poświęconego Brzostowskiemu można wywnioskować, że dwie personifikacje to Fizyka i Metafizyka Arystotelesa. Układ herbów w tarczy prezentuje pochodzenie Brzostowskiego. W polu tarczy sercowej umieszczono herb rodowy (Strzemie); w polu drugim herb matki, Racheli Rajeckiej (Łabędź)⁵⁵, następnie babki ojczystej, nieznanego imienia Czernickiej (Jastrzębiec), babki macierzystej z kniazów Druckich-Sokolińskich (Druck). Ostatnie z godeł (Korczak), w myśl poprawnej budowy herbów złożonych, powinno należeć do prababki ojczysto-ojczystej. W treści panegiryku przypisano Korczaka Mleczkom, którzy jednak według Wijuk-Kojałowicza pieczętowali się herbem Doliwa⁵⁶.

54 M. Kurzej, *Generosa proles Almae Parentis Sarmaticae. Ryciny alegoryczne w zbiorach stemmatów ku czci nowych doktorów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane Profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, red. A. Betlej, K. Brzezina-Scheuerer, A. Dworzak i in. Kraków 2016, s. 307, il. 5.

55 W. Wijuk-Kojałowicz, dz. cyt., s. 297.

56 Tamże, s. 44; *Secunda infulati...*, dz. cyt., k. G.

8. Rycina w edycji tezy doktorskiej Michała Józefa Zapartowicza *Pretium animorum*, 1692. Fot. wg M. Kurzej, dz. cyt., 2016, il. 5

Istnieje możliwość, że mamy do czynienia z pomyłką, choć o wiele bardziej prawdopodobne, że doszło do celowego przekłamania. W dotychczasowej literaturze rozpowszechnione wśród rodzin szlacheckich i magnackich zjawisko konstruowania herbów wielopolowych i świadomie dokonywanych w nich zmian w odniesieniu do pochodzenia i kolejności znaków w tarczy doczekało się licznych opracowań. Z reguły te manipulacje były zamierzone i miały na celu zaprezentowanie konkretnego przekazu propagandowego, w którym herby wskazywały na pokrewieństwo ze znacznymi rodzinami lub były odczytywane jak klasyczny ikon w emblematyce⁵⁷.

57 Z ważniejszych warto wymienić: P. Stróżyk, *O potrzebie i możliwościach badań nad herbami złożonymi. Uwagi na przykładzie ikonograficznych źródeł heraldycznych z Wielkopolski*, w: *Ad fontes. O naturę źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2004, s. 201–225; J. Rogulski, *Manifestacja dynastycznego pochodzenia na pieczęciach książąt Czartoryskich z drugiej połowy XVI wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, Nowa Seria,

51 Opracowania na ten temat są liczne, w tym miejscu warto wymienić najważniejsze: E. Kulicka, *Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego*, „Przegląd Historyczny”, t. 71, 1980, z. 1, s. 16; J. Jurkiewicz, *Palemon, Kolumny i Centaury. Kilka uwag o rzymskim pochodzeniu Litwinów*, w: *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi*, red. H. Dziewanowska, K. Dziewanowska-Stefańczyk, Warszawa 2005, s. 133–137; J. Jurkiewicz, *Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów w świetle historiografii. Czas powstania i tendencje polityczne*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia, ideologia, historia a społeczeństwo*, red. J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdorska-Włodarczyk, Zielona Góra 2005, s. 335–350; M. Antoniewicz, *Protoplaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii*, Warszawa 2011.

52 Odcisk pieczęci przez opłatek zachowany na dokumencie wystawionym w 1714 r., przechowywanym w zbiorach Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, w zespole Juozo Daugirdo Istorinių Aktų Kolekcija, sygn. F 94–617. Zatarty otok uniemożliwia zacytowanie całości legendy, ale można na pewno stwierdzić, że jej treść mieściła imiona, nazwisko i sprawowaną funkcję duchownego.

9. Rycina w *Assertiones Canonico Legales*, 1699 r.
Fot. A. Stankiewicz

W przypadku herbu złożonego biskupa Brzostowskiego mamy do czynienia z godłami należącymi w większości do niezbyt liczących się rodzin szlacheckich. Wyjątkiem jest herb Druck, który mógł być wyeksponowany ze względu na wysoki status pieczętujących się nim kniaziów Druckich-Sokolińskich, potomków książąt połockich, choć w herbarzach

t. 13, 2013, s. 211-237; A. Stankiewicz, „Kleynoty...”, dz. cyt., s. 155-185; A.S. Czyż, *Przekaz symboliczny i propagandowy programów heraldycznych w siedemnastowiecznych żałobnych drukach Pacowskich, czyli „Liliaci” i ich Gozdawa*, „Przegląd Wschodni”, t. 14, 2018, z. 4 (56), s. 739-765.

staropolskich wywodzono ich od książąt halickich⁵⁸. Z kolei zamiana Doliwy na Korczaka mogła wynikać z chęci nawiązania do atrakcyjnej legendy herbowej drugiego z herbów, odnoszącej się do polsko-węgierskiej tradycji heraldycznej. W polskich herbarzach autorstwa Paprockiego i Okolskiego można znaleźć opowieść o protoplaście rodu Korczaków, zmuszonym do ucieczki przez Bodrog, Cisę i Dunaj za zabicie psa, który to pies nie-szczęśliwym zrzędzeniem losu został władcą Królestwa Węgier. Trzy rzeki na pamiątkę tego stały się godłem herbu. W innej wersji tej legendy psa zastąpiono tyranem wywodzącym się z rodziny Caninów (Psów). Z kolei w węgierskiej tradycji kronikarskiej Stefan I Wielki miał mieć za towarzyszy rycerzy ze Szwabii, pieczętujących się głową psa⁵⁹. Niewykluczone, że wybór Korczaka miał kojarzyć się szlacheckim odbiorcom panegiryku z historią o tyranobójcy, a tym samym, biskup Brzostowski stawałby się spadkobiercą tej tradycji. Taka interpretacja jest szczególnie atrakcyjna w kontekście wzrastającej w państwie opozycji wobec Sapiechów i rychłego konfliktu biskupa z hetmanem Kazimierzem Janem. Pozostałe herby, przez swoje legendy herbowe odwoływały się do takich cnót, jak stałość i powściągliwość (Strzemię), męstwo w obronie religii (Jastrzębiec) oraz czystość (Łabędź). Tym samym, tak jak to było we wcześniejszych przypadkach, wspomniane godła należałoby odczytywać na sposób ikonu, co zresztą sugeruje zamieszczony pod nim rymowany tekst.

Jeszcze bardziej złożoną kompozycję heraldyczną załączono do wydanego w wileńskiej drukarni akademickiej w 1699 r.

58 J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy do końca czternastego wieku*, Warszawa 1895, s. 55-56.

59 A. Stankiewicz, *Triumphus meritorum gentilitio. Krecja zasług i pochodzenia Franciszka Wielopolskiego (1670-1732)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 22, 2016, s. 48-50.

Assertiones Canonico Legales (il. 9). Herb Strzemię w kartuszu z pastorałem, mieczem oraz infułą i kapeluszem biskupim, umieszczony w centrum ryciny oplata wstęga wawrzynu, w którą jak w łańcuch wpleciono aż dwanaście innych herbów. Ich właściciele nie wymieniono w tekście panegiryku, ale można odczytać ich na podstawie wymienianych koligacji w innych drukach ulotnych poświęconych biskupowi⁶⁰. Wszyscy byli skoligaceni lub spokrewnieni z przodkami biskupa. Ukazano więc Łabędzia Szemiotów, Drucka Druckich-Sokolińskich, Jastrzębca Czernieckich, Doliwę Mleczków, Krysypina Kirszenszteinów, herb własny Denhoffów, Nałęczca Gembickich, Junoszę Radziejewskich, Grzymałę Grudzińskich, Topór Korycińskich, Prusa Isaykowskich. W narożach karty umieszczono bez obramienia godła herbów Glaubicz, Druck, Jastrzębiec i Kownia. Poza wspomnianym już Druckiem i Jastrzębcem trudno dopasować je do którejś z konkretnych rodzin mających związki z Brzostowskimi. Duchowny najwyraźniej był prezentowany nie tylko jako dziedzic wspaniałej tradycji, ale też członek szerszej szlacheckiej społeczności. Co wydaje się szczególnie istotne, pomimo wymienianego w panegirykach pokrewieństwa czy skoligacenia nawet z litewskimi rodzinami magnackimi, nie wyobrażono ich herbów. Niewykluczone, że wpływ na to miała napięta sytuacja polityczna w państwie litewskim i duchowny w ten sposób wołał zmanifestować swoje poparcie szlachcie, sprzysiężonej przeciwko Sapiehom.

W reprezentację postaci Brzostowskiego na rycinach portretowych i heraldycznych za jego życia wpisuje się świetnie zagadnienie pogrzebu biskupa. Niestety, nie dysponujemy jak dotąd dokładnym opisem tej ceremonii, ale z całą

60 *Strzemię nieśmiertelnej sławy...*, dz. cyt., k. C2v-C3.

pewnością dla przebiegu i artystycznej oprawy uroczystości kluczowe znaczenie miało imię duchownego. W świetle opisu pochówku Konstantego Kazimierza, znanego z tekstu *Strzemię nieśmiertelnej sławy*, autorstwa jezuita Jerzego Barszcza⁶¹, wiadomo, że jego serce złożono w kaplicy przy nowo fundowanym klasztorze wileńskich wizytek, gdzie biskup założył Bractwo Najświętszego Serca Pana Jezusa. „Oddane bowiem serce jego Sercu Jezusowemu, kędy zrzodziło żywota, oddane serce do kaplicy w Serdecznej miłości ku Bogu górujących Dziewic dokąd był wprowadził przed trzema laty Konfraternią Serca Jezusowego”. Natomiast w trakcie pogrzebu duchownego dołożono starań o odpowiednią wymowę ideową jego *castrum doloris*. Katafalk biskupa Brzostowskiego ozdobiono statuami przedstawiającymi papieża Konstantyna (zm. 715), patriarchę konstantynopolitańskiego Konstantyna (zm. 677), cesarzy bizantyńskich Konstantyna VII Porfirogenetę (zm. 959) i Konstantyna X Dukasa (zm. 1067), których cnoty i zasługi miały korespondować z przymiotami ducha Brzostowskiego⁶². Struktura całego *castrum* musiała robić wrażenie. Jak napisał Barszcz – „widzę w górnej facjacie tej pogrzebowej struktury, iż dwudziestą czwartą liczbę w porządku biskupów wileńskich wyraża Jaśnie Wielm(ożny) w Bogu zeszyły nasz pasterz”⁶³.

Prezentowane w tekście ryciny heraldyczne i portretowe łączy przemyślany program ideowy, obrazujący postać duchownego na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, dzięki podobiznom starano się odbiorcom druków zaprezentować Brzostowskiego jako konkretną, rozpoznawalną przez wiernych indywidualność, podkreślając przy tym

61 Tamże, k. D2-D2v; E. Tyszkiewicz, dz. cyt., s. 259; J. Kurczewski, dz. cyt., s. 170-180; J.A. Chrościcki, dz. cyt., s. 389; *Lietuvos TSR...*, s. 238, 269.

62 *Strzemię nieśmiertelnej sławy...*, k. D4r-D4v.

63 Tamże, k. E4v.

przymioty jego charakteru, które należało by traktować jako cechy znamionujące idealnego biskupa. Po drugie, starano się ukazać go szlachcie jako spadkobiercę sławy i zasług swoich przodków. Oczywiście, przyjęte strategie nie są niczym niezwykłym na tle innych postaw podjętych przez zastępy panegirystów i rytowników o różnym talencie i wrażliwości. Istotne jest natomiast przypisanie Brzostowskiemu statusu i konkretnych zalet, które były następnie

rozpowszechniane w drukach. Należy pamiętać, że Konstanty Kazimierz zabiegał o budowę swojego prestiżu pierwszego duchownego w Wielkim Księstwie Litewskim, dorównującego najwyższym senatorom duchownym w Koronie. Nie było to więc zadanie łatwe, ale dzięki rozwiązaniom przyjętym przez jego poprzedników, biskup mógł skupić się na kontynuacji ich zamierzeń i strategii, a nie na żmudnym budowaniu ich od podstaw.

STRESZCZENIE

RELIGIONE PRO DEO, SAPIENTIA PRO PATRIA. KREACJA WIZERUNKU BISKUPA WILEŃSKIEGO KONSTANTEGO KAZIMIERZA BRZOSTOWSKIEGO W DRUKACH OKOLICZNOŚCIOWYCH

W artykule omówiono kreację wizerunku biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego (1644–1722) w świetle dedykowanych mu rycin i panegiryków. Część portretów graficznych ukazywała go jako biskupa wileńskiego i pierwszego duchownego w Wielkim Księstwie Litewskim. Niektóre ryciny zdobiące panegiryki zostały ozdobione dekoracją zgodną z symbolicznym znaczeniem herbu Brzostowskiego Strzemię i herbów innych rodów litewskich spokrewnionych z duchownym. Symbolika herbu traktowanego jak emblemat nie tylko odwoływała się do przypisywanych duchownemu cnót, ale także, wraz z odpowiednim programem inskrypcji, manifestowała jego rolę polityczną w Wielkim Księstwie Litewskim, co miało duże znaczenie w konflikcie między biskupem wileńskim a rodziną Sapiehów, zwłaszcza Kazimierzem Janem Sapiehą (1642–1720).

SŁOWA KLUCZOWE

heraldyka, grafika, portret, Konstanty Kazimierz Brzostowski

SUMMARY

RELIGIONE PRO DEO, SAPIENTIA PRO PATRIA. CREATION OF IMAGE OF BISHOP OF VILNIUS CONSTANTIN CASIMIR BRZOSTOWSKI IN ENGRAVINGS

The article presents the image creation of Konstanty Kazimierz Brzostowski (1644–1722), bishop of Vilnius, in the light of dedicated to him engravings and panegyrics. Part of the engraved portraits presented him as the bishop of Vilnius and the first ecclesiastic in the Grand Duchy of Lithuania. Some of the engravings were adorned with a graphic decoration conforming with the allegoric meaning of the Strzemię coat-of-arms of Brzostowski and coat-of-arms of other Lithuanian families. This determined not only individual virtues but also, together with the relevant quotations, became a manifestation of his political position in the Grand Duchy of Lithuania. This strategy was very important in the case of the conflict between the bishop of Vilnius and family of Sapieha, especially Kazimierz Jan Sapieha (1642–1720).

KEYWORDS

heraldry, engraving, portrait, Konstanty Kazimierz Brzostowski

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Juozo Daugirdo Istorinių aktų kolekcija, F 94-617.

Źródła drukowane

[Barszcz J.], *Strzemię nieśmiertelnej sławy na terminie Śmierćelności [...]Konstantyna Kazimierza Brzostowskiego biskupa wileńskiego [...]stawione [...]a Jaśnie Wielmożnemu Jego-Mości Panu Jozefowi Brzostowskiemu pisarzowi W. K. Litewskiego, Miadziołskiemu, Bystrzyckiemu etc. staroście [...]przez x. Jerzego Barszcza SJ [...]Roku od przyjszcia na Świat zwyciężcy Śmierci 1722, w Wilnie w Drukarni Akademickiej Societatis Jesu.*

[Kostecki H. A.], *Illustrissimus Brzostowscianus stapes per sublimiores honorum gradus ad immortalitas fastigium certustrames, in [...]D. Constantino Casimiro Brzostowski, episcopo Vilnensi, notatus in suam ingressum cathedram a. p. Hyppolito Augustion Kostecki, can: Reg. de paenia [...] In terries DIVI qUo VIXI reCtor oLYMpl Die Octobris Cum Licentia Superiorum, Vilnae Typis Franciscanis [1682].*

Okolski S., *Orbis Polonus*, t. 3, Cracoviae 1642.
Paprocki B., *Gniazdo Cnoty zkąd Herby Rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Żmudzkiego y inszych Państw do tego Krolestwa należących Książąt, y Panow, początek swoy maią*, Kraków 1578.

Porta gentilitia illustrissimae Oginsciorvm familiae in scenam data a [...] Collegij Grodnensis Societatis Iesv, eloquentiae auditoribus atque dum [...]Martianus de Kozielsk Oginski, magnus M.D.L. cancellarius [...]cum illustrissima sponsa Constantia Wielopolska, illustrissimi magni cancellarij regni Poloniae filia

connubiale faedus iniret, [...]ex voto publico humillime dedicata anno MDCLXXXV. Secunda infulati honoris statio in Illustrissimo Brzostowsciano stapede. Oratorio delineate calamo et Illustriss ac Reverendissimo Domino D. Constantino Brzostowski episcopo Vilnensi sub auspiciatissimu in suam Cathedram ingressum a Residentia Minscesi Soc: Iesu praesentata, Vilnius 1687.

Verus antistes et prudens senator virtute, genere, meritis in [...]D. Constantino Brzostowski [...]episcopo Vilnensi, cancellario almae Acad. Vilnensi S. I., expressus [...]a collegio et Universitate Vilnensi eiusdem Societatis Vilnae: Typ. Acad. S. I., 1687.

Wijuk-Kojałowicz W., *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywiają*, oprac. F. Piekosiński, Kraków 1897.

Opracowania

Antoniewicz M., *Protoplaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii*, Warszawa 2011.

Baranowski J.A., *Koronacje wizerunków maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne*, Warszawa 2003.

Belting H., *Antropologia obrazu: szkice do nauki o obrazie*, tłum. M. Bryl, Kraków 2007.

Burke P., *Fabrykacja Ludwika XIV*, tłum. R. Pucek, M. Szczubiałka, Warszawa 2011,

Chrościcki J.A., „Castris et astris”. *Kazania i relacje pogrzebowe jako źródła historii sztuki*, „Biuletyn Historii Sztuki”, r. 30, 1968, nr 3, s. 384–394.

Czyż A.S., *Pamięć o poprzednikach i kłótnie z kapitułą, czyli o działalności biskupa Mikołaja Stefana Paca na rzecz skarbcza katedry wileńskiej*, „Humanities and Social Sciences”, t. 23, 2018, nr 3, s. 9–30.

Czyż A.S., *Przekaz symboliczny*

- i propagandowy programów heraldycznych w siedemnastowiecznych żałobnych drukach Pacowskich, czyli „Liliaci” i ich Gozdawa, „Przegląd Wschodni”, t. 14, 2018, z. 4 (56), s. 739–765.
- Elementa ad fontium editiones, t. 7: Repertorium rerum polonicarum ex archivio Orsini in Archivio Capitolino Romae II pars, col. W. Wyhowska de Andreis, Roma 1962.
- Estreicher K., *Bibliografia staropolska*, t. 12, Kraków 1891.
- Górska M., *Polonia – Respublica – Patria. Personifikacja Polski w sztuce XVI–XVIII wieku*, Wrocław 2005.
- Górska M., *Emblematyka jako źródło staropolskiej erudycji. Geneza i funkcja materiału symbolicznego w polskich kompendiach*, w: *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2009, s. 99–132.
- Hoszowski K., *Obraz życia i zasług opatów mogińskich*, Kraków 1897.
- Janicki M., *Willa Eustachego Wołłowicza w Werkach pod Wilnem i jej epigraficzny program ideowy*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 6, 1997, nr 2, s. 123–149.
- Jurkiewicz J., *Palemon, Kolumny i Centaury. Kilka uwag o rzymskim pochodzeniu Litwinów*, w: *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi*, red. H. Dziewanowska, K. Dziewanowska-Stefańczyk, Warszawa 2005.
- Jurkiewicz J., *Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów w świetle historiografii. Czas powstania i tendencje polityczne*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia, ideologia, historia a społeczeństwo*, red. J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdarska-Włodarczyk, Zielona Góra 2005, s. 335–350.
- Kałamajska-Saeed M., *Wilno jako ośrodek graficzny w XVII wieku. Postulaty badawcze*, „Biuletyn Historii Sztuki”, r. 55, 1993, nr 2–3, s. 199–210.
- Kamuntavičienė V., *Katalikų bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. antrojoje pusėje*, Kaunas 2008.
- Kamuntavičienė V., *Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio paveikis Kauno benediktinių veiklai*, „Soter”, t. 88, 2016, s. 29–39.
- Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.), oprac. S. Jujeczka, H. Gerlic, Wrocław 2018.
- Kriegseisen W., „Krzywda nad wszystkie krzywdy – hiberna w Polsce”. *Problem świadczeń kleru katolickiego na wojsko Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 8, 2001, nr 1, s. 19–38.
- Kulicka E., *Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego*, „Przegląd Historyczny”, t. 71, 1980, z. 1, s. 1–21.
- Kumor B., *Początki metropolii wileńskiej*, „Studia Teologiczne”. Białystok. Drohiczyn. Łomża”, 1987–1988, nr 5–6, s. 73–97.
- Kurczewski J., *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, Wilno 1908.
- Kurzej M., *Generosa proles Almae parentis Sarmaticae. Ryciny alegoryczne w zbiorach stemmatów ku czci nowych doktorów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Velis quod possis. Studia z historii sztuki ofiarowane Profesorowi Janowi Ostrowskiemu*, red. A. Betlej, K. Brzezina-Scheuerer, A. Dworzak i in. Kraków 2016, s. 303–309.
- Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sud. D. Narbutiene, S. Narbutas, Vilnius 1998.
- Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, sud. T. Adomonis, K. Čerbulėnas, Vilnius 1987.
- Liškevičienė J., *XVI–XVIII Amžiaus knygų grafika: herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius 1993.
- Łomnicka-Żakowska E., *Grafika portretowa epoki saskiej w Polsce w relacji z późnobarokową grafiką europejską*, Warszawa 2003.
- Łomnicka-Żakowska E., *Ilustracja tytułowa z portretem – specyficzny typ graficznego przedstawienia portretowego w drukach końca XVII i I połowy XVIII wieku*, „Roczniki Biblioteczne”, t. 46, 2002, s. 157–176.
- Mandziuk J., *Zakony w (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok. Drohiczyn. Łomża”, t. 5–6, 1987–1988, s. 161–200.
- Mieleszko M., *Emblematy*, oprac. R. Grześkowiak, J. Niedźwiedź, Warszawa 2010.
- Miodońska B., *Miniatury Stanisława Samostrzelnika*, Warszawa 1983.
- Maslauskaitė-Mažylienė S., *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku. Między ikonografią a tekstem*, Vilnius 2013.
- Piechnik L., *Dzieje Akademii Wileńskiej. Próba odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu 1655–1730*, Warszawa 1987.
- Piwarowski K., *Brzostowski Konstanty Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 50–52.
- Pokora J., *Nie tylko podobizna. Szkice o portrecie*, Warszawa 2012.
- Przyąłkowski W., *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 3, Petersburg 1860.
- Przyąłkowski W., *Biskupstwo Wileńskie od jego założenia do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912.
- Rachuba A., *Litwa wobec projektu zwołania sejmiku koronnego w 1695 r. i walki Sapiechów z biskupem Brzostowskim*, „Zapiski Historyczne”, t. 51, 1986, s. 63–82.
- Rogulski J., *Manifestacja dynastycznego pochodzenia na pieczęciach ksiąg Czarotorskich z drugiej połowy XVI wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, Nowa Seria, t. 13, 2013, s. 205–230.
- Roztworowski E., *Gosiewski Korwin Bogusław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, Kraków 1959–1960, s. 340–342.
- Sawicki M., *Konflikt biskupa wileńskiego Konstantego Kazimierza Brzostowskiego z Kazimierzem Janem Sapiehą w latach 1693–1696*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 383–402.
- Sliesoriūnas G., *Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis emigracijoje Prūsijoje 1706–1709 metais*, „Lietuvos Istorijos Metraštis” 2012, nr 1, s. 33–45.
- Sobczyńska-Szczepańska M., *Architektura trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2017.
- Stankevičienė R., *Trinapolio trinitorių bažnyčios meninis inventorius ir jo paveldas*, „Menotyra”, t. 23, 2016, s. 35–50.
- Stankiewicz A., „Kleynoty których my przez żelazne nabywamy grotty”. *Kreacja zasług i pochodzenia Marcjana Aleksandra Ogińskiego w świetle grafik z druków ulotnych*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 4, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J.J. Sowa, Oświęcim 2015, s. 155–185.
- Stankiewicz A., *Triumphus meritorum gentilitio. Kreacja zasług i pochodzenia Franciszka Wielopolskiego (1670–1732)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 22, 2016, s. 48–50.
- Stróżyk P., *O potrzebie i możliwościach badań nad herbami złożonymi. Uwagi na przykładzie ikonograficznych źródeł heraldycznych z Wielkopolski*, w: *Ad fontes. O naturę źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2004, s. 201–225.

Szulc W., *Spory Akademii Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły, 1723–1753*, „Ateneum Wileńskie”, t. 14, 1939, z. 1, s. 70–144.

Tyszkiewicz E., *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymsko-katolickich klasztorów w Diecezyi Wileńskiej*, „Teki Wileńskie” 1857, nr 2, s. 231–276.

Talbierska J., *Grafika XVII wieku w Polsce. Funkcje, ośrodki, artyści, dzieła*, Warszawa 2011.

Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy do końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.

Wójcik Z., *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983.

Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t. 4: *Dzieje 153 kolegiów i domów jezuickich w Polsce*, cz. 4: *Kolegia i domy założone za królów Jana Kazimierza, Michała, Jana III, obydwóch Sasów i Stanisława Augusta, 1648–1773*, Kraków 1905.